

A mesterség éppen abban áll, vajjon ki tudjuk-e magunkat fejezni ezzel a konvencionális jelbeszéddel és meg tudjuk-e érteni azt, amit a másik gondol.

A portán hallani sem akartak arról, hogy Ferdinánd bármiképp beleártsa magát Magyarország ügyeibe. Ezt jelentette, amit Sprinzensteinnek mondtak és az a mód, ahogyan elbántak vele. „Magyarország azok közé az országok közé tartozik, amelyekre kiterjed a padisah hatalmának árnyéka vagy fénye. Ott a szultán akar rendelkezni a maga érdekei szerint.“ Ez volt a portai beszéd értelme. Vagy tudomásul vette az, akit érdekelt, vagy szembe szegült vele. Ennek a kemény álláspontnak a megváltoztatását a szép szavak, a kegyes fogadkozások és alázatos kérések erejétől remélni éppen olyan hiábavaló volt, mint nevetséges.

Sprinzenstein meg is írta urának minden kertelés nélkül, hogy ezentúl Konstantinápolyba ne követet küldjön köznevetségre, hanem büntető hadsereget és a „béke örökös hangoztatásában lássa meg az örökös háborút“.⁶⁸

Csak abban tévedett, hogy a törökkel olyan könnyű lenne elbánni.

Az események legalább is nem ezt bizonyították.

A VÁRADI EGYESSÉG

I.

1536 őszen egész Európában tudták, hogy a Provenceba behatolt császári sereg már szeptember legelején kénytelen volt visszavonulni. A franciák ahhoz a kétségbeesett, de hatásos védekezéshez folyamodtak, hogy maguk pusztítottak el az ellenség elől mindent. Járóföldre nem volt semmi élelem, sem hajlék, ahová behúzódhattak volna. Betegség tizedelte a katonákat. A francia védősereg messze Avignonba állt biztos fedezékek mögött. A császáriak nem is gondolhattak arra, hogy odáig elvergődjenek.

A Flandria felől Franciaország szívének irányított támadás is megtorpant.

A császár erőtlennek bizonyult Ferencsel szemben. S tehetetlenül kellett néznie, hogy a pápa rémületére hogyan pusztít Barbarossa ismét a nápolyi partokon.

Vajjon ilyen körülmények között józanul és jó lelkiismerettel lehetett-e gondolni arra, hogy Magyarországot üres ígérek alapján, a János és Ferdinánd között létesítendő megegyezés keretében bárki is a császár védelmére bízta?

Elveszett az az alap, amelyre a megegyezés gondolata épült.

Ha a folyó medrében megapad a víz, zátonyra fut a hajó. Így akadtak el a régóta ünt nagyváradi tárgyalások.

Eredményük mindössze annyi volt, hogy szeptember végén további hat hónapra meghosszabbították a fegyverszünetet.

A november elején a császárhoz küldött Frangepán már nem találta Károlyt Genuában s így dolgavégezetlen volt kénytelen visszatérni. De mit is mondhatott volna most már a császár vagy mit ért volna az, amit mond?

Valahogyan végezni kellett ezzel a zsákutcába jutott elvetélt tárgyalással, amelytől nem lehetett várni semmit, hacsak azt nem, hogy súlyosan kompromittálja Jánost a portán. Mert, hogy Konstantinápolyban tudtak a tárgyalásokról, abban nem lehetett semmi kétség.

Valami olyant kellett hát tenni, ami meggyőzően bizonyítja, hogy János nem konspirál Ferdinánddal és a császárral. Fráter György ennek is megtalálta a módját.

1536. december 4-én — mit sem törődve a fegyverszünettel — jól előkészített, váratlan csellel birtokbavette Kassát.

A magyar történetírás nagyon megrója ezért a tettéért. Magyarázatot sem igen talál rá.¹ Pedig a magyarázat adva van abban — a perzsa háború befejezése óta ismét akuttá vált — veszedelemben, amit a török erő jelentett.

A hatalmas császár fivére nem restelte alázatos követküldéssel bevallani, mennyire fél ettől a veszedelemtől és mennyire szeretne elkerülni mindent, ami esetleg alkalmat adhatna a szultánnak a támadásra a Habsburg-tartományok ellen.

Ezekbe a tartományokba Magyarországon át vezetett az út. Ha a szultán meg akarta mutatni erejét Bécsnek — a magyarság testén kellett átgázolnia.

Mennyivel több oka volt Fráter Györgynek a félelemre, mint Ferdinándnak, s mennyivel nagyobb a kötelessége, hogy a valóságos vagy vélt veszedelem elhárítására mindent megtegyen. A politikus csak feltevések alapján operálhat s így

számára az a „valóság“, amitől a viszonyok és körülmények alapján tartania kell.

Ha Ferdinánd nem akarta a szultánt provokálni, Fráter Györgynek semmiesetre sem volt szabad abba a látszatba kerülnie, vagy helyesebben: abban a látszatban megmaradnia, hogy összejátszik a szultán ellenségével s a Dunavölgyi átjárót a császár kezére akarja adni.

Kettejük eljárásának erkölcsi értékelésében bizonyára van különbség. De azoknak, akik a korszak eseményeit századok távlatából szemlélik, talán mégsem az a feladatuk, hogy gondosan lemérjék: ki vétett inkább vagy kevésbé a nemzetközi illendőség szabályai ellen? De vajjon ki tartotta ezeket maradék nélkül tiszteletben? Politikai elhatározások megítélésének nem ez az egyedüli mértéke.

Fráter Györgynek bizonyítékot kellett szolgáltatni a szultán számára, hogy János király tudja érvényesíteni a maga érdekeit Ferdinánddal szemben. És el kellett tépnie a meddő s veszedelmes tárgyalások hínárját.

Kassa megszerzése mindkettőt olyan módon biztosította, hogy vele János helyzete is jelentékenyen megerősödött.²

A Felvidék keleti részének ez a legfontosabb városa az egész Hernád-völgyben biztosította János uralmát s elfoglalásával megtört az addig nagyrészt Ferdinándpárti északi megyék egysége.³

Hogy Ferdinánd szándékai sem voltak olyan békések, az kitűnt abból, ahogyan Kassa elvesztésére reagált.

Egyszerre készen volt benne az elhatározás, hogy most aztán fegyverre bizza az ország megszerzését.

Károlyi Árpád rendkívül érdekes tanulmányában részletesen megírja, milyen buzgalommal fogott hozzá ennek a tervnek a megvalósításához és hogyan iparkodott — mindenünnen, ahonnan csak lehetett — a szükséges eszközöket és segítséget megszerezni.

Az volt a szándéka, hogy két tűz közé szorítja Jánost. Egyszerre támad Felső-Magyarországon és Erdélyben.

Elhatározásáról már 1536. december 15—16-án kelt levelében — tehát tizenegy nappal Kassa elfoglalása után — értesítette bátyját, akinek ugyan úgy adta elő tervét, mintha csak arra akarna módot találni, hogy „a nyakas Jánossal tisztességes békét köthessen“. Károlyi Árpád joggal gyanakszik, hogy ebben aligha lehetett őszinte.⁴

Az Erdély felőli támadásban a döntő szerepet a moldvai vajdának szánta. Tudjuk, hogy Reicherstorfer révén már 1535 eleje óta érintkezésben állt Péter vajdával, aki 1535. április 4-én Jassyban kiállított okiratában ünnepélyesen elismerte Ferdinánd fennhatóságát s vele szövetségre lépett.

A moldvai vajda 1536 szeptemberében Váradra küldte „kincstárnokát“,⁵ aki ott a lundi érsekkel különösen össze-melegedett. Arra biztatta a császári orátort, ne kössön békét Zápolyával. „Az ő ura — úgymond — tüstént kész harminc-negyvenezer főnyi válogatott sereggel Erdélybe törni s azt a római király kezére adni. Ha a császár a török ellen valamit kezdeni akarna, akkor meg éppen hatvan-nyolcvanezer fegyverest ajánlhat...“⁶

Hogy lehetővé tegye a moldvai vajda akcióját, akinek a lengyel királlyal voltak elintézetlen ügyei — Ferdinánd még a lengyel király és a vajda kibékítésének ügyét is kezébe vette.

Később pedig csak azért, hogy minél hatályosabb segítséget biztosítsa: megígérte Péter vajdának, hogy ennek fejében az elfoglalt erdélyi javak nagyrésztét neki fogja adományozni.⁷ Ime, így festett a valóságban Magyarország „felszabadításá“-nak és jövőbeli védelmének szándéka!

Károlyi ennek a kapcsolatnak a megteremtésében találja meg legelső alkalmazását annak a politikának, amelyet a bécsi udvar később az erdélyi fejedelmek ellen annyiszor felhasznált.

A keletről várható bizonytalan támogatásnál sokkalta fontosabb volt — milyen segítségre számíthat Ferdinánd a német rendektől. Ennek a kieszközlésére birodalmi gyűlésre lett volna szükség, ami azonban ismét rázúdította volna Ferdinándra a vallási kérdés lavináját. Jobbnak tartotta tehát, ha egyenként fordul azokhoz, akiktől remélte, hogy megkeresésének eleget tesznek.

Persze azon a címen kopogtatott náluk, hogy „a török ellen“ van sürgős segítségre szükség. Ugyanezzel a kéréssel a pápához is követet küldött.

Amint látszik, valóban fáradhatatlan volt. Nem rajta fordult meg, hogy az eredmény mégis elmaradt.

A pápa azt válaszolta: hogyan segíthessen Ferdinándnak, amikor őt magát sokkal nagyobb és közelebbi veszély fenyegeti. Majd ha a veszedelemtől ő és a császár megszabadul, akkor a legnagyobb igyekezettel fogja Ferdinándot támogatni.⁸

A német rendek is átláttak a szítán. Az 1537 február-márciusban Schmalkaldenben tartott összejevetelen elhatározták, hogy Ferdinánd megkeresésére egyértelmű feleletet adnak, mégpedig azt, hogy nem ígérnek és nem adnak segítséget. „Mert a törökveszély, amint kitudhattuk és az elénk adott kétértelmű propositióból kivehettük, nem fenyegető és a segélyt Magyarország kivehetjük, a király örökös tartományai s nem a birodalom érdekében kéri s használnák föl.“⁹

A segítség kieszközlése végett a birodalmi rendekhez küldött kancellár: Held Mátyás meg éppen arról számolt be, hogy a rendek a kérést odamagyarázzák, mintha Ferdinánd maga bizgatta volna föl a törököt, hogy aztán az ellene adandó segély színe alatt Jánost elűzhesse. „Mindezt olyan visszás és gyanús beszédek kíséretében mondták el a rendek — így panaszkodik a kancellár —, hogy tollra sem bízhatom.“¹⁰

Csak az alsóausztriai, a cseh, morva, sziléziai és lausitzi rendek ígértek segítséget,¹¹ no meg a Pozsonyban összegyűlt Ferdinándpárti magyarok. Ezek azonban olyan kis számban jöttek össze, hogy Thurzó szerint nem is lehetett joguk arra, hogy országos ügyekben határozzanak.¹²

Az okos és józan császár megint aggodalommal nézte ezt az elhamarkodott buzgólkodást. Azt írta nyugtalan öccsének, hogy a tervezett hadjárat bizonyosan igen nehéz lesz. „Tartok tőle, hogy éppen olyan kevésbé fog sikerülni, mint az előbbiek. Főleg miután a vajda Kassa elfoglalásával előnyös helyzetbe jutott s tekintélye is kétségkívül gyarapodott. A török is, mint éppen az Ön levelei jelzik — írta tovább a császár — az ő részére hajlik s neki is többeket sikerült az Ön pártjáról maga mellé téríteni. Általában az ország lakóiban kevés a bizalom (tudniillik Ferdinánd irányában). *Ha tehát Ön háborúba keveredik, csak a töröknek nyújt alkalmat, hogy az országot egészében és most már véglegesen elfoglalja...* Gondolja és fontolja meg tehát alaposan: mi az, ami az Ön érdekeinek legjobban megfelel.”¹³ De a császár nemcsak tanácssal szolgált; megmondta egész őszintén, hogy segítségre pedig ne számíton Ferdinánd. Hajlandó a tőle támogatást váró magyarországi urakat jóindulatába fogadni (favoriser), „*de azt kifejezetten megígérni, hogy meg is fogom őket védeni, olyan dolog volna, amit aztán beváltani nagyon kétséges.*”¹⁴ — írta igazán becsületre méltó nyíltsággal.

A hadjárat mégis megindult a Felvidéken. S minthogy közben János is felkészült, a szerencse kezdetben az ő fegyverei mellé állt. Ferdinánd felvidéki fővezére, Vels Lenárd utóbb ugyan visszavette az elvesztett Tokajt, de a két fél között döntő összecsapásra nem került sor.

Nem is ezekben az óvatosan egymást kerülgető csatározásokban rejlett az ország baja, hanem abban, hogy mi-

helyt a két ellenkirály háborúskodni kezdett, az országnak úgyszólván minden részében a kisebb-nagyobb helyi potentátok között is újból megindult az erőszakoskodás és a harc.

A szabályszerű hadműveleteket könnyebben el lehetett volna viselni, de a kiskirályok — a Serédyek, a Podmaniczkyak, a Török Bálintok, a Báthoryak, a Balassák, Pekryek, Bakicsok folyton megújuló dulakodásait hihetetlenül megszenvedte az ország népe.

Nem volt nehéz belátni, hogy ilyen viszonyok között és megfelelő fegyveres erő nélkül teljesen lehetetlen olyan döntő győzelemre számítani, amely Ferdinánd kezére adná az egész országot.

Belátta Ferdinánd is. Károlyi Árpád szerint ebben döntő szerepe lehetett a császár Valladolidból küldött levelének, amely 1537 április elején érkezett meg Bécsbe.

Amilyen hirtelenül fegyverhez kapott, olyan hamar elment tőle a kedve. Most már megint hajlandó volt visszatérni az alkudozások módszeréhez, amelytől az ország kétségbeejtő helyzetében János és tanácsosai sem idegenkedtek.

Valahogyan csakugyan véget kellett vetni az általános felfordulásnak!

Az összeköttetést könnyű volt helyreállítani. Mindig akadtak olyanok, akik a béke érdekében buzgólkodtak.

A pápa is ezek közé állt. A béke érdekében Ferdinándot és Jánost is fölkereste egy-egy brevével. Marsupinus Jánosnak Brodericshoz intézett leveléből tudjuk, hogyan gondolkoztak Rómában. „Szegény Magyarország elvesz — írta — ha a béke meg nem gyógyítja; a török semmiképen nem fogja tűrni, hogy a római királyé legyen az ország.”¹⁵

A Genuából hazatért Frangepán Ferenc már 1537. január 24-én igen nyomatékosan figyelmeztette Ferdinándot, hogy ne a fegyver erejével keresse Magyarország megszerzését.

Az érsek bölcs és önérzetes levele megérdemli, hogy legfontosabb részeit, Sörös Pongrác fordításában,¹⁶ ideiktassuk.

„Felsőges király, idézze emlékezetébe hány éve visel már háborút az én felsőges királyi uram és az ő hatalmában levő országrész ellen. Mennyi gondot okozott magának, mennyi fáradságot tűrt, mennyit költött és mit ért el. Én felsőgtek viszálykodásának más eredményét nem látom, mint a gazdag ország pusztulását, annyi léleknek örökös török szolgaságba hajtását s azt a nyilvánvaló veszedelmet, mely azzal fenyegeti Magyarországot, hogy legközelebb Jézus Krisztus ellenségei, a hitetlen mohamedánok kezébe esik. E tekintetben felsőgtek az elégnél is többet értek el, más tekintetben semmit.“

„Mennyivel dicsőségesebb, örök dicsőségre méltó volna, ha felsőgtek buzdítást, fegyvert Magyarországunknak a török zsarnokság alól való felszabadítására egyesítenének, minthogy hadaikkal az országnak még eddig a töröktől épségben maradt részét is felforgassák.“

„Az Isten váratlanul emelte felsőgedet erre a méltóságra. Váratlanul, mondom, mivel, ha az égieknek így tetszett volna, áldott emlékű Lajos, Magyar- és Csehország királya még sokáig uralkodhatott volna. Kétségtelennek tartom, hogy Isten azért emelte felsőgedet ezen magasságra, hogy a kereszténység és a mi javunk előmozdítója legyen. Tegye meg felsőged viszonzásul Istennek, hogy megóv minket, kik úgyis felsőgedéi leszünk, nem pedig elveszít. Megőrzi felsőged az országot, ha egyetértéssel iparkodik bennünket alattvalóivá tenni, elveszti, ha fegyverrel. Higgye meg nekem felsőged, az igazságot mondom és ennek tanújául hívom Jézus Krisztust, a legfőbb igazságot, — a magyarság nagyobb része inkább kiteszi magát a legnagyobb veszedelemnek, a török hatalmának, mintsem akarata ellenére német igába hajtsa a nyakát és — jegyezze meg fel-

sőged szavaim és jól mérlegelje — többre becsüli a magának és övéinek megőrzött, mint az elvesztett Magyarországot. Jobb néhány év mulva bírni, mint soha.“

„A hatalmas szomszéd felsőgtek viszálykodása alatt birodalmat szerez magának, pedig erre nem volna olyan könnyű módja, ha felsőgtek harca alkalmat nem adna neki. De hát a háború alatt, mindketten még tetszéssel nézik, még örülnek, ha a török a másik területét dúlja, foglalja. Az Isten szerelmére ne tekintse ezt felsőged álomlátásnak! Mióta olasz földről visszatértem, mint igaz szóból értettem, a török Szlavónia, Valkó, Pozsega lakóiból negyvenezernél többet ölt meg, hurcolt fogságba. Lehet, hogy felsőgednek másképp jelentik, de így van. Ha felsőged, hogy súlyosabb szót ne mondjak, megengedi, hogy a mieinket elhurcolják, midőn megakadályozhatná, majd utánunk, sőt még előttünk látni fogja osztrák népeit fogságba vinni s nem tudja meggátolni. Annyi keresztényért engedjen felsőged valamit a szoros jogból, mert hát summum jus, summa injuria s amiért azt megteszi, Isten százszoros jutalmat ad felsőgednek a jelenben, dicsőséget a jövőben.“

Ferdinánd, ha immel-ámmal is, hallgatott a jó szóra; 1537 május közepén bizalmasan tudatta Vels Lénárddal, hogy a lundi érsek Körmöcbányán júniusban újra megkezdi Brodericccsal a béketárgyalásokat. Vels tartsa ezt titokban és hadműveleteivel félemlítse meg alaposan a vajdát, hogy főembereit is rá lehessen venni egy tisztességes békére.¹⁷

A tárgyalások lassan cammogó fordulatait igen érdekesen ismerteti Károlyi Árpád.

Alig indultak meg, ismét elakadtak. Amíg Ferdinánd még mindig a maga nem mérsékelt igényeit erőszakolta, János biztatást kapott a portán.

Követét, általános csodálkozásra, már a jelentkezését követő napon rendkívüli audiencián fogadta a szultán s harmadnap azzal az írásos üzenettel indították vissza, hogy

a szultán a maga és utódai nevében esküvel erősíti meg a jószomszédság megtartását „János magyarjaival“. Megígérte azt is, hogy elismeri királynak, akit a magyarok János halála után majd megválasztanak. Csak magyart válasszanak és ne Ferdinándot, akit a szultán levele név szerint kizárt az utódlásból.

Most ismét a magyar megbízottaknak állott feljebb. Mégsem annyira, hogy szakítottak volna.

Broderics ezt írta Thurzónak: „... ha ezúttal valami meg nem leszen a békesség dolgába és ha egyéb conditiókra nem juttok, soha többé mi utánatok nem fogunk járni, egyéb utat lelünk dolgonkba... Jól érti kegyelmed, mit akarnék mondanom.“¹⁸

Frangepán is ráolvasta Thurzóra —: hova vitték a lelkiismeretlen tanácsosok Ferdinándot! „Chi tutto vol, tutto perde“ — írta. „Hacsak a császár nem ér el valamit fegyveres fellépéssel, aminek a kimenetele nagyon is kétséges és ha nem egyezik meg a francia királlyal vagy nem fejezi be másként a háborút, félek, Ferdinánd sohasem szerzi meg Magyarországot. És ezért nem hibáztathat mást, csak önmagát és azokat, akik sohasem azt tanácsolták neki, amit tennie kellett volna, hanem azt, aminek a végrehajtására nem volt ereje.“ „Ha elterjed az a hír — írta tovább —, hogy a török Ferdinánd kizárásával biztosítja a magyarság szabad királyválasztását s azt, hogy az országgal jó szomszédságot tart, akkor a magyarok, ha van eszük, bizonyosan szívesebben boldogulnak magyar király alatt, mintsem hogy idegen uralma alatt elveszenek...“¹⁹

Az ilyen korholásnál és bölcs kitanításnál sokkal jobban megvilágította a dolog érdemét az, amit Fráter György írt a lundi érseknek. Megmondta világosan, hogy nem egyszerűen a béke megteremtésére helyez súlyt, hanem arra, amit a béke révén el lehet érni. Nevezetesen, hogy a béke olyan méltányos és becsületes feltételekkel jöjjön létre, ame-

lyek János méltóságának megfelelnek és a sokat szenvedett haza fennmaradását biztosítják.²⁰ Itt volt a lényeg.

A tárgyalások közben elakadtak, de az összeköttetés nem szakadt meg a két udvar között.

Megint tanúi vagyunk annak, hogy azok, akik a békéről tanakodnak, ugyanakkor fegyverrel is iparkodnak egymást puhítani.

Nem is igazi béketárgyalás az olyan, amelybe beleszól a fegyverek zaja és változó szerencséje. Csak többé-kevésbé kialakult és megállapodott helyzetek alapján lehet eljutni ahhoz a kompromisszumhoz, amely minden béke éltető eleme.

Az erők kiegyenlítődése nemcsak a fizikai világban teremt nyugalmat. A politika világában is ez a nyugalom alapja. De a folyamat, amely ide elvezet, annyiban más, hogy a politikában az erők nem mindig hatnak a maguk nyers valóságában, hanem úgy, ahogyan a szemben álló felek a maguk és az ellenfél erőit megítélik. Itt az egymásról alkotott *elképzelések* állanak egymással szemben — amíg ki nem derül, hogy az egyik vagy a másik fél tévedett.

2.

Ferdinánd erejének csak kisebb részét vetette harcba János ellen.

A Felvidéken hadakozó Vels szüntelenül panaszkodott, hogy pénze nincs, zsoldosait fizetni nem tudja s azok a particularis (főleg sziléziai) segélycsapatok, amelyek seregének legnagyobb részét alkották, nem akarnak tovább szolgálni.²¹ „Ha idejében nem történik gondoskodás, a legnagyobb veszélybe és a legnagyobb gyalázatba jutok“²² — írta.

Sokkal jelentékenyebb hadsereg állt délen a Drávánál, hogy ha netalán jönne a török, elvágja az útját.

Ferdinánd nemcsak Sprinzenstein báró ékesszólásával akarta elhárítani a török veszedelmet. Nyolcezer magyar huszár és tizenhatezer gyalogos Katzianer vezetése alatt Szlavóniát védte. Az akkori viszonyok között nagyon tekintélyes erő.²³ Az óvatosság tanácsolta a védekezést.

A szultán 1537. május közepén seregével ismét felkerekedett. Barbarossa flottája is kifutott a tengerre. Itália megrohanása volt a terv, úgy, ahogyan Gritti megjósolta, de nem azzal az eredménnyel.

Barbarossa flottájának kellett előkészíteni a partraszállást az apuliai félszigeten, ahová a túlsó partról, Valona felől, követte volna seregével a szultán.

Augusztusban Barbarossának sikerült is Otranto közelében kisebb csapatokat partra tenni, de a nagy vállalkozást, Itália invázióját a szultán nem merte megkockáztatni. Még Korfu elfoglalása sem sikerült. De a sziget elleni támadással megindult a háború Velencével.

A szultán valonai vállalkozásának nehézségeiről érkezett hírek hatása alatt Bécsben elhatározták, hogy olyan tekintélyes haderővel, mint amilyen a szlavoniai védősereg, nem okos dolog tétlenül maradni.

Szeptemberben, körülbelül ugyanakkor, amikor a szultán visszarendelte csapatait Korfuból s elhatározta a hazatérést, Katzianer serege megindult Eszék ellen. A szemendriai basa a boszniai basától kapott segélycsapatokkal együtt ott sáncolta el magát védekezésre.

A vállalkozás részletei nem érdekesek. Elég annyi, hogy Eszék ostromára nem került sor. Erre Katzianer nem érezte magát elég erősnek. Ő mégis biztosabbnak tartotta a várakozást. De most már a török nem engedte a visszavonuló sereget, amelyet a kipusztított vidéken alig lehetett élelemmel ellátni. A visszavonulásból menekülés lett, a vezérek: Katzianer, Schlick és Ungnad a maguk bőrét mentették s a sereg roncsait október 9-én Goriannál szétverte a török.

Rettenetes csapás volt ez Ferdinándnak, amelynek csak azért nem lett folytatása, mert a török Velencével bajlódott. Ferdinánd most már megértette, hogy Jánossal békét kell kötnie,²⁴ „akármibe kerüljön is, hacsak valami kis jószándék van erre a vajdában“.

Rémülten gondolt arra, mi lesz, ha a török jövő tavasszal megindul ellene. Már a maga bukását és tartományai pusztulását látta.²⁵

Megint igaza lett a császárnak, aki alig két hónappal a vereség előtt ezt írta az akkor még nagyban bizakodó Ferdinándnak: „Ha most szerencsések is az Ön hadai, ne feledkezzék meg arról, hogy a körülmények milyen gyorsan változhatnak és éppen a hadi dolgokban milyen közel áll a győzelemhez a vereség. Hiszen ezt gyakran tapasztalhatta... Gondoljon arra is, hogy ha véletlenül szerencsétlenség érné seregeit, új haderőt felállítani nem lesz képes s akkor az elé a veszély elé kerül, hogy magyarországi tartományait teljesen elveszti... Jusson eszébe hogy magam is minden oldalról akadályozva vagyok, költségeim csaknem elviselhetetlenek és így Önnek semmi segínyt nem nyújthatnék. Ezek miatt nem látok más utat, mint a béke útját s kérem, igyekezzék ezen haladni minél előbb“.²⁶

Ferdinánd most már valóban nem tehetett mást, mint azt, hogy mentse, ami még menthető.

És mi volt a helyzet János oldalán?

A felsőmagyarországi harcok eredménye — ha Kassától és környékétől eltekintünk — nem hozott újabb gyarapodást. De az ország hatalmasai közül azok, akik eddig hol ide, hol oda ingadoztak, most úgyszólván mind melléje álltak. Hozzácsatlakozott Török Bálint, Perényi Péter, Bebek Ferenc, Podmaniczky János — hogy csak a leg-hatalmasabbakat említsük, akik egész országrészeket hoztak magukkal.²⁷ Nem egy közülük azért állt át, mert keveselte

Ferdinánd erejét és úgy vélekedett, hogy János jobban meg tudja védeni az országot és alattvalóit.²⁸

De vajjon meddig lehetett ebben a „hűség“-ben bízni s vajjon ez az előny felért-e azzal a pusztulással, amit hatalmaskodó potentátok torzsalkodása okozott? Ha a helyzet bizonytalan marad és a lélekvásárlás újból megindul, — lévén ez az egyedüli eszköz, amellyel a bécsi udvar magyarországi pozícióját megerősíthette — akkor megint felélednek a helyi harcok s velük teljessé válik az ország romlása.

Károlyi Árpád írja, hogy az egykorú akták közt lapozva, elsötétül a lélek, ha látja, „hogy a legszebb, legjobb hangzású történeti nevek viselői annak a részére állnak a két ellenkirály közül, amelyik többet tud ígérni, többet tud adni. Ez a mótely a kor nyavalyája volt.“²⁹

Gyógyítani nem — csak védekezni lehetett ellene.

A belső békét csak úgy lehetett biztosítani, ha megszűnik a licitálás a két ellenkirály között. S a béke most, a multhoz viszonyítva, igen kedvező hatalmi állásban erősíthette meg Jánost — legalább is Ferdinánddal szemben.

Persze most is az volt a döntő kérdés: mennyire lehetett János, illetőleg az ország biztonságban a török felől?

A megegyezés elfogadhatóságának Zápolya számára éppen az volt a mértéke, lehet-e olyan megállapodást kötni, amely nem sérti a török érdekeket (nem adja át a hatalom támaszpontjait a szultán ellenségének), nem kelt gyanút és nem indítja a portát valami erőszakos elhatározásra.

A békefeltételek megállapítása és a megegyezés instituálása valójában ezen fordult meg.

De az előző évi helyzethez viszonyítva a török vonatkozások jelentősége is lényegesen csökkent.

A francia diplomácia János mellé állt.

A Ferdinánddal folytatott háborúskodás egyelőre eloszlattott minden gyanút. A fegyverzaj védelme alatt most

ismét bátorságosabban lehetett a kibékülés módjait keresni. Tekintetbe jöhetett az is, hogy a török erő ismét el volt foglalva. Támadása az olasz félsziget ellen egy táborba hozta a pápát, a császárt és Velencét.

Némileg megjavult a császár helyzete is. Legalább annyiban, hogy a Franciaországgal támadt konfliktus megszűnt akut lenni. Az 1537. július 30-án a Théroouanne mellett Bomy-ban kötött fegyverszünet egyelőre tíz hónapra véget vetett a Németalföld és Franciaország közötti háborúskodásnak. A november 16-án Monzonban kötött megegyezés értelmében az olaszországi harcok is szüneteltek. A császár keze ismét felszabadult.

Hogy mit mért le mindebből Fráter György, azt nem lehet tudni. De azt bizonyosan felismerte, hogy itt van a pillanat, amikor aránylag mérsékelt áldozat árán az ország viszonyát Ferdinánddal nyugvópontra lehet hozni.

Egy 1535. december 24-én Fráter Györgyhez intézett levélből tudjuk, hogy a barát már a Gritti kivégzését követő kritikusan idő óta összeköttetésben állt a bécsi udvarral.

Minden adat, amely e kapcsolat további alakulásáról rendelkezésünkre áll, azt bizonyítja, hogy a barát állandóan számolt azzal a tényezővel, amit az ország szempontjából Ferdinánd kiolthatatlan szerzésvágya és bámulatosan csökönös ragaszkodása „örökségéhez“ — jelentett.

Ez a sohasem pihenő, minden pillanatban ugrásra kész szerzésvágy olyan volt, mint nyitott tűz gyúlékony anyag közelében. Állandóan azzal fenyegetett, hogy lángborít mindent — tekintet nélkül a következményekre.

Ha az ilyen tüzet eloltani nem lehet, akkor gondoskodni kell arról, hogy legalább ne hozzon veszedelmet.

Fráter György, aki azt mondta a császári orátornak, hogy számára nincsen csak egyetlen cél és ez az ország megvédelme — bizonyára elsőnek állt volna Ferdinánd mellé, mielőtt kellőképpen biztosítva látja azt, hogy az elesett

országot legalább abba a helyzetbe segíti, amelyben önmaga védelméről majd ismét gondoskodni tud.

De Ferdinánd minden megmozdulása eddig mindig csak újabb és újabb veszedelmet hozott az országra és a belső megerősödést is megakadályozta.

Hogy a bécsi udvar mennyire nem bízott saját erejében, azt kelletnél nyiltabban elárulta a folyton megismétlődő portai követküldéssel. Nem a szultán emberei jártak Bécsbe békéért és jóindulatért könyörögni, hanem megfordítva.

A helyzet fonákja abban rejlett, hogy a bécsi udvar nem volt elég erős ahhoz, hogy megvalósítsa céljait, de a mögötte álló potenciális erők (a mindig remélt császári támogatás) szuggesztiója alatt mégsem tudott lemondani a veszedelmes kísérletezésről. A kísérletek kockázatát pedig Magyarország viselte.

A politikus számára adva vannak a helyzet elemei, nem maga teremti őket. Éppen úgy számolnia kell velük, mint a földművelőnek földje sajátosságaival és a szeszélyes időjárással.

Ha olyan tényezőkkel kerül szembe, amelyeket nem tud megsemmisíteni vagy kikapcsolni, akkor arra kell törekednie, hogy hatásukat ellensúlyozza vagy legalább gyengítse.

Ferdinánd szívósan és konokul akarta azt, hogy Magyarország az ő uralma alá kerüljön. Ha ezt az akaratot nem lehetett végleg megtörni és Ferdinándot nem lehetett meggyőzni arról, hogy törekvése hiábavaló s önmagára is veszedelmet hoz — akkor meg kellett alkudni vele. Mégis úgy, hogy ez az alku ne zúdítsa más oldalról bajt az országra.

Ferdinánd a goriani vereség után tudatában volt a maga gyengeségének.

Elméletileg két lehetőség adódott.

A gyengeség pillanatát kihasználni és Ferdinándot a rendelkezésre álló magyar erőkkel nyugalomra kényszeríteni. Csak a magyar erők jöhettek tekintetbe, mert a török segítség megint újabb pusztítást hozott volna az országra. De az erők latbavetése csak akkor lehetett volna hatályos, ha Ferdinánd a maga kárán végre tényleg megtanulja: milyen következményekkel jár, ha folytatja kísérleteit Magyarország megszerzésére. Mentől nagyobb kárt kellett volna elszenvednie, annál hosszabb ideig tartott volna a lecke hatása.

Ez lett volna az egyik mód. A realista Nádasdy Tamás 1531-ben ennek az alkalmazását ajánlotta: törjenek be János csapatai Alsó-Ausztriába és dúlják fel Ferdinánd tartományait.

A másik mód a békés megegyezésben adódott. Olyan megállapodás létesítésében, amely a *do ut des* alapján, térben és időben határt szab Ferdinánd igényeinek. Ha a birtokában levő területekkel most megelégszik és nyugodtan marad, akkor ezzel igényei későbbi érvényesítésének biztosítását vásárolhatja meg. Türelem-pénzen szerez biztosított ígéretet.

Persze akármelyik mód alkalmazása sem nyújthatott végleges megoldást. Még csak tartóssat sem, a szó emberi értelmében.

A politika nem ismer végleges elrendezéseket. Olyan erőkkel kell számolnia, amelyek lényege a változás, az átalakulás, a küzdelem. A megoldások érvénye addig tart, amíg az erők viszonylagos egyensúlya. Illetőleg, amíg valamelyik fél nem *képzeli* azt, hogy most már elegendő az ereje a nehezen túrt helyzet felborítására.

S minthogy Ferdinánd nem a saját erőire épített s tulajdonképpen sohasem egészen a maga kockázatára próbálkozott, — könnyebben vállalkozott is új és új kísérletekre.

Idegen erőkkal és más bőrére mindig könnyebben megy a játék.

Ebben rejtett a helyzet különös labilitása.

Erőszakos leszámolásra, a nyugalom kikényszerítésére a Nádasdy ajánlotta módon az országban nem volt hajlandóság és elegendő erő sem. A sors úgy akarta, hogy a felvidéki harcok éppen a goriani vereség idején váltak Ferdinánd számára sikeresebbé. Mindenki békére vágyott. Ebben még az egymással acsarkodó helyi potentátok is egyetértettek. Ki vállalt volna szívesen újabb kockázatot a helyzet gyökeres rendezése érdekében? Üszönszerűen érezték, hogy esetleg a „gyökeres” rendezés sem tart tovább, mint egy fáradtságban fogant béke.

Körülbelül egyre ment mindkettő és papiroson mégis kényelmesebb békét kötni.

Voltak ugyan most is, akik más útra csábítottak. A francia királytól követ érkezett, hogy megakadályozza a békekötést. Ferenc azzal biztatta János királyt, hogy nagy sereggel tör be Itáliába. Hogy megijessze, azt is figyelmébe ajánlotta, hogy a török jövő nyáron Magyarország ellen indul.⁹⁰

Délről Mehemet bég üzent szüntelen, hogy szívesen jön segítséggel. A békepárti magyar urak csak nehezen tudták Jánost az ajánlat visszautasítására rábírn.

A béke ügye ezeken a zátonyokon is átvergődött.

A politikus elhatározásának végső következményeit csak a jövő fejleményei mutathatják meg. Ez azonban nem változtat azon, hogy azt *kell* tennie, ami az adott helyzetben és pillanatban *szükséges*.

Nem az elhatározásnak a jövőre kivetített, elérni remélt sikere igazolja a politikust, hanem egyedül a cselekvés időpontjában jelentkező szükségessége. Az, vajjon adott pillanatban és helyzetben csakugyan úgy kellett-e eljárnia, ahogyan tette. A „szükségesség” alatt persze nem értve

valami kényszert, ami alá a politikus kerül, hanem szabad mérlegelését azoknak az előnyöknek és hátrányoknak, amelyek *a rendelkezésére álló erők és eszközök felhasználásával* a közösség részére biztosíthat, illetőleg a közösség felől elháríthat.

Minden olyan cselekedet, amely nem hoz pozitív előnyt vagy nem hárít el közvetlen veszedelmet, vagy éppen ilyent valami jövőbeli elképzelt előny kedvéért felidéz, nem más, mint veszedelmes handabandázás.

A politikusnak a tények és az azokból adódó szükségességek talaján kell állnia. Az a kérdés, mennyire tudja felismerni őket és mennyire tud hozzájuk igazodni.

Fráter György ezt próbálta meg, amikor a goriani vereség után a béke megkötésének ügye mellé állt.

„Ezúttal először avatkozik bele abba: mi legyen a békével” — mondta Rozgonyban a császári orátornak. „Eddig nem tette, bár a lengyel király és más fejedelmek sokszor nógatták erre. *Most azonban meglesz a béke*, csak járulnak hozzá a tisztességes feltételekhez a túlsó oldalon is.”

Majd elhangzik szájából az, amit a lundi érsek egészen bizonyosan félreértett —: „Ha barát vagyok is, azért ember maradtam.”⁹¹

Vajjon mit jelent ez a különös vallomás s mit az a szó —: ember?

Ember az, aki nem szakadt el attól a közösségtől, amelyhez tartozik. A vallomás pedig azt jelenti, hogy barát létére, azért számára sem idegenek a földi dolgok, *tud* róluk, számol és él velük — *de felettük* áll. „Nincsen szükségem püspöki javadalmakra, pénzre vagy más jószágokra. *Abhoz azonban értek* — így szól a tiszta szerzetes szava —, *hogyan kell szolgálni*. Mert nincsen az egész országban senki, aki töröknek, rácnak, oláhnak, moldvainak és a magyarnak is annyira ismerné a természetét, mint én, és úgy tudná, hogyan kell velük bánni.”

A valóság talaján állt — mégpedig menten minden egyéni érdektől.

A lundi számára nem volt egészen érthető ez a beszéd. Valami furcsa szemérmes felajánlkozást látott benne. Pedig alig lehetett volna öntudatosabban megmondani azt, hogy az ország helyzetének s az ebben a helyzetben alkalmazható eszközöknek *elfogulatlan* megítélésében senki sem veheti fel vele a versenyt.

Ha volt ebben a kijelentésben valami szemérmes és alázatos akcentus, az nem a lundi érseknek és nem az ő megbízóinak: a hatalmas Habsburg-fivéreknek, hanem az ügynek szólt, amelynek szolgálatát Fráter György elvállalta.

Ez a szolgálat most azt kívánta tőle, hogy az ország nyugalma és védelme érdekében békét kössön.

3.

A fegyverszünetet elég hamar sikerült Rozgonyban tető alá hozni. December 1-én írták alá, azzal az elhatározással, hogy a tulajdonképeni béketárgyalásokat Patakon fogják folytatni.

Az ilyen tárgyalások természete, majdnem ceremóniája az, hogy előbb mindegyik fél még megpróbálja a maximumot kialkudni. A legmagasabb igényekkel kezdi, hogy legyen miből engedni.

Érdemi nehézség is akadt bőven. Aztán ahogyan telt az idő, ismét érezte hatását a helyzet labilitása.

A goriani vereség miatt nemrég még kétségbeesett Ferdinándban újra felütötte fejét az olcsó reménykedés. A császár és a francia király között létrejött fegyverszünet, a törökellenes liga megalakításának kedvező kilátásai ismét kiegyenesítették a derekát. Megint a császár segítségével bizakodott. Mint mindig, most is nem a maga, hanem az

egész Habsburg-birodalom tétjeivel akart volna játszani. Ha rajta fordul meg, talán nem is jön létre a béke.

Mert Jánosnál sem hiányoztak a kerékkötők. A francia király követén kívül a brandenburgi és a mainzi választó is azon fondorkodott nála, hogy az ő közbenjárásuk nélkül ne kössön békét.

De a dolog most már józanabb és keményebb emberek kezén volt; nem olyanokén, akik változó hangulatok hullámain lebegtek.

A végén a császári orátor már nem is jelentett és nem kért utasítást, hanem február 24-én „sok baj, fáradság és könnyek” után elfogadta azt a szerződést, amelyet a nagyváradi béke neve alatt regisztrált a történelem.

Károlyi Árpád azt írja, hogy amit a mohácsi katasztrófa rontott rajtunk, azt a nagyváradi béke volt hivatva jóvá tenni.

Ez a megegyezés mindenesetre egyik legfontosabb állomása a mohácsi vész utáni idők magyar politikájának. Nemcsak azért, mert, mint Károlyi írja —: „ebben az aktusban Magyarország s az önálló magyar király Zápolya személyében — hosszú időre — utoljára lép fel a világtörténelemben” — ami csupán a regisztráló szempontjából jelentős vagy érdekes.

Kölcsönös megegyezésből fakadó elhatározások bizonyos fokig még akkor is kihatnak a dolgok további alakulására, ha végrehajtásukra nem kerül sor, ha azok, akik kötötték, hamarosan kölöncnek érzik, aminek a terhét legjobban szeretnék ledobni.

Az egyszer megkötött szerződésnek nemcsak a kancelláriákban marad nyoma, hanem azok gondolkodásában és cselekvésében is, akik létrejöttében résztvettek s akik teendőiket a megegyezéshez igazítják, mindaddig, amíg a helyzet gyökeres változása félre nem löki az útból és el nem temeti.

A nagyváradi béke sohasem volt teljesértékű megegyezés. Azok, akik kötötték, nem merték nyilvánosságra hozni. Titokban létesített expediens volt a nyugalmi helyzet átmeneti biztosítására. Olyanok kötötték, akik a saját erőiknél összehasonlíthatatlanul hatalmasabb tényezők (az ozmán birodalom és a császárság) ütközésének vagy érintkezésének egyik pontján állottak s akik éppen ezért a maguk alkujával e tényezők viszonyát nem határozhatták meg. Nem rajtuk fordult meg, hogy e tényezők viszonya hogyan alakul és mérkőzésüknek — ha sor kerül rá — mi lesz az eredménye. Pedig a megegyezés végrehajtása éppen ettől függött.

Fráter Györgyék részéről ugyan minden megtörtént, hogy a megállapodásba közvetlenül belevonják a császárt s amennyire csak lehet, reá építsék a megegyezést. Tudták, hogy nélküle mit sem ér az egész.

A szerződés valóban, elvben és forma szerint *nem* János és Ferdinánd között, hanem egyfelől János, másfelől V. Károly császár (még pedig elsősorban a császár) és Ferdinánd között jött létre; amit a szövegezés megfelelően kifejezésre juttat. Ezen nem változtat az a tény, hogy a szerződést előbb (1538. június 10-én Breslauban) Ferdinánd erősítette meg s a nagy távolság miatt csak később került Károly elé, aki Toledóban az év novemberében (a közelebbi adat ismeretlen) Jánoshoz intézett levelében azt a maga részéről kifejezetten elfogadta és ratifikálta.

Erdemes ideiktatni a szerződés szépen szövegezett bevezetését.

„Mi János, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. királya emlékezetére adjuk mindazoknak, akiket illet, hogy Magyar királyságunk ama háborúskodások következtében, amelyek az áldott emléké fenséges Lajos király, a mi elődünk halála után, köztünk és a fenséges fejedelem Ferdinánd úr, Isten kegyelméből a ró-

maiak örökké fenséges királya, valamint Németország, Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. királya között folytak, különböző bajoktól és nyomorúságoktól sujtva olyan veszélybe került, hogy fennmaradására is alig táplálhattunk reményt. Még kevésbé arra, hogy korábbi alakjában helyreállítsuk úgy, ahogyan volt, amikor Belgrád, a kereszténység akkori bástyája leomlott és nem sokkal utóbb maga Lajos király is odaveszett Magyarország majdnem egész ifjúságának és katonaságának virágával, Buda főváros kétszer is hatalmába került az ellenségnek, amely majdnem az egész országot tűzzel-vassal pusztította, de emellett belső gyűlölködés, fosztogatás és öldöklés is annyira sujtotta, hogy végül még az ellenség is megsajnálta. Magyarországnak ebben a helyzetében és annyi bajban sem szüntünk meg soha barátaink, a különböző keresztény fejedelmek segítségével munkálkodni a békéért és a jó barátságért magunk és a fenséges római király között, amit megerősíteni segített Lengyelország királya, mindkettőnk barátja és rokona. Ilyen és hasonló törekvések kudarca után most végre Isten akaratából és kegyelméből felderült a nap Magyarországra, amikor is ügyünket a legszentebb és legkiválóbb katolikus fejedelemnek, Károly úrnak, a rómaiak császáranak stb. stb. színe és döntése elé terjesztjük, az egész kereszténység feje elé, akitől Isten után egyedül remélhetjük Magyarország megsegítését az ő irányításával és legfőbb hatalma alatt. Ezért küldtük Ő császári és katolikus felségéhez három évvel ezelőtt követeinket és tanácsosainkat (itt következnek a nevek) Nápolyba, másfelől Ő császári felsége kérésünkre hasonlóképp hozzánk Váradra irányította követét (itt következik a név) a béke megkötésére... Ő császári felsége mindenkor annyi jóságot tanúsított a kereszténység ügyével szemben s ez ország üdvét és szabadulását illetően annyi gondosságot mutatott, hogy először a jó Isten kegyelmében s ez után a császár erejében, hatalmában, vala-

mint nagy tekintélyben bízva, nem haboztunk barátságos, jóakarató és igaz keresztény fejedelemhez méltó buzdítására és tanácsára ezt a sok baj között végveszélyben forgó országot Isten után az ő gyámságára és védelmére bízni. Reméljük, hogy ő császári felsége lesz az, akinek erényei és ereje által ez a mi országunk nemcsak kiszabadul az ellenség torkából, hanem rövid idő alatt visszajut előző állapotába és virágzásába. Ilyen megfontolástól és reményektől vezetve lelkiismeretünk és meggyőződésünk sugallatára királyi hatalmunk teljességével úgy határoztunk, hogy ... azoknak a vigasztalására és megnyugtatóására, akik ennyi bajon és megpróbáltatáson estek át, nemkülönben dicső országunk üdvére, védelmére, felszabadítására, valamint szabadságainak fenntartására ... a lundi érsek úrral, aki itt mind Ó császári és katolikus felségének, mind a római király ő fenségének teljhatalmú követe ... a békét, a barátságot, a testvériességet és szövetséget — amely után oly régóta vágyódunk — megkötöttük és megállapítottuk.¹²²

Tisztán jogászi szemmel nézve, a császárra háruló kötelezettség érvénye nem lehet vitás. Nyilvánvaló az is, hogy nemcsak úgy „rántották bele“ a szerződésbe, hanem ő maga akarta a megegyezést. Az ő megbízottja kötötte; fivére ügyéről volt szó, akitől nem szívesen tagadta meg a támogatást s végül — a valóság világában ez a legfontosabb — nyugalmat akart a keleten, nehogy a birodalom erőit esetleg elvonják számára hatodrangú bonyodalmak s szándékai ellenére kénytelen legyen közbelépni.

De éppen ebben rejlett a gyökeres különbség a szerződő felek szándékai és felfogása között. Ferdinánd azért akart nyugalmat, hogy később annál biztosabban tehesse rá a kezét Magyarországra, amihez szüksége volt a császár és a birodalom hathatós segítségére.

Fráter György azt remélte, hogy ha nyugatról nem szorongatják, a megerősödött ország a császár nélkülözhe-

tetlen támogatásával nemcsak sikerrel állhat ellen a töröknek, hanem visszaszerezheti régi hatalmát.

Mindketten a császárra számítottak, aki pedig nem akart mást, csak éppen szabadulni a két király harcának kellemetlen következményeitől. S ha gondolt is arra, hogy később a török ellen fordul, maga akarta megválasztani: hol és mikor támad.

A valóságos szándékok és érdekek tehát egyáltalán nem voltak harmóniában és ez az, — nem pedig a szerződés „jogi érvénye“ — amin minden megegyezés életképessége megfordul.

A valóságban mégis csak János és Ferdinánd állottak egymással szemben szerződő felekként. Az ő érdekeik összeegyeztetése volt a cél — a távoli császár áldása mellett.

A szerződés szövege szerint azt várták tőle, hogy fivérével együtt „a lehető legnagyobb gondot és buzgóságot fordítsa“ a magyar királyság és minden részeinek támogatására és védelmére és egyebek közt úgy, ahogyan azt János Nápolyba küldött követei előtt ő maga ajánlotta, „Belgrád — Isten segítségével leendő — visszaszerzését különös feladatának tekintse“.

János és tanácsosa tehát joggal számíthattak a császár mielőbbi offenzív fellépésére, mégpedig Magyarországon.

Lássuk, hogy ezzel szemben mi az, amit a császár a váradi szerződés megerősítéséről szóló levelében valóban vállalt.

Ebben a levélben szó sincsen Belgrádról. A császár őszinte volt. Nem olyan bőkezű szavakban és ígéretekben, mint fivére vagy mint a lundi érsek.

„Ami bennünket illet, — írta — felséged meg lehet győződve, hogy amint a Ferdinánd és felséged közötti békét — ha azt nem is mi hoztuk létre — de fáradhatatlanul támogattuk, ugyanúgy elhatároztuk, hogy semmit sem mulasztunk el a barátság és szövetség megőrzésére. Sem

felségedet, sem országát nem hagyjuk el s nem fog rajtunk múlni, hogy erőinket és tehetségünket az állam javára, a királyság üdvére, biztonságára és védelmére fordítsuk, valahányszor a dolgok alakulása úgy kívánja és amennyire hatalmunkban áll. Ezért nemcsak ebben és más országokban és örökös tartományainkban gondoskodunk arról, ami véleményünk szerint a háborúskodáshoz szükséges, hanem írásban és követünk útján más keresztény királyokat és fejedelmeket is arra buzdítunk, hogy velünk és szövetségeseinkkel fegyvert fogjanak a közös ellenség ellen. A lundi érseket Németországba küldtük, hogy a birodalom rendjeitől nevünkben segítséget kérjen és sürgessen erre a hadjáratra. Ha Isten segítségével úgy sikerülnek terveink, ahogyan gondoljuk, akkor a Gondviselés jóságából remélhetjük, hogy mi, felséged, valamint más királyok és fejedelmek, akik ebbe a háborús szövetségbe még belépnek, minden haderejükkel és hatalmukkal szárazon és vízen szembeszállhatnak a törökkel, hogy végre Isten ajándéka-ként eljöjjön a hosszú, szilárd béke és nyugalom ideje a magyar királyságra és az egész kereszténységre.“³³

Ez a levél elsöben is finoman elhárítja azt, mintha a császár hozta volna létre a váradi szerződést; ő csak „fáradhatatlanul támogatta“, ami — ha szigorúan vesszük — azt is jelentheti, hogy közvetlenül nem kíván benne részt vállalni, nem tekinti magát szerződéskötő félnek. Erre utal az is, hogy szabatosan a János és Ferdinánd közötti békéről beszél. Ha a továbbiakat elemezzük — a császári erők rendelkezésre bocsátását csak a fenn-tartással biztosítja, amennyire az hatalmában áll („quoties per nos fieri poterit“). Ezen túl a keresztény királyok és fejedelmek segítségének megszerzésén van a hangsúly és csak „ha a tervek sikerülnek“ (consilia nostra ex sententia cesserint) kerülhet sor szárazon és vízen a támadásra a török ellen.

A szöveg utolsó része inkább úgy hangzik, mintha nem a császár biztosítana támogatást Jánosnak, hanem mintha csak tudomásul venné és elismerné azt, hogy János is csatlakozott ahhoz a török elleni ligához, amelyet 1538. február 8-án kötött a császár a pápával és Velencével. A Liga akciójának kilátásairól és nem arról van szó, hogy a császár Magyarországgal szemben valami konkrét kötelezettséget vállalt volna. Például olyant, amely Belgrád és a régi határ visszaszerzésére vonatkozik.

Nem állítjuk, hogy a szövegezés tudatosan ilyen aprólékos pontossággal akarta volna kifejezni a szándékokat, de a szöveg gondos elemzése sokszor igenis felfedi azt, amit a levél írója gondolt, még ha nem is akarta világosan megmondani. Jól megrágott szavak úgy tapadnak a gondolatokhoz, hogy akaratlanul is elárulják őket.

Maga a szerződés azon az alapelven épül, — ez eredetileg Várday Pál primás gondolata volt — hogy a magyar királyság egy ország marad, csak átmenetileg két királya lesz. Ezt az elvet a szerződés több pontja világosan leszögezi. Először is ott, ahol megállapítja, hogy az országot akármilyen közös külső vagy belső ellenséggel szemben János a császárral és a római királlyal együtt, közös erővel védi. Azaz, ki-ki nemcsak annak az országrésznek a védelméről gondoskodik, amelyet birtokában tart, hanem az egész „közös királyság“ birtokainak és tartományainak védelmét kölcsönösen együtt látják el. (Ferdinánd leveleiben ettől fogva ismételten a „közös királyság“, „ad conservationem regni istius communis“ terminológiáját használja.“³⁴)

Talán még világosabban érvényesül ez az elv abban a pontban, amely szerint ugyancsak együttes erővel kell eljárni azokkal a belső „rebellisekkel“ szemben, akik ellenszegülnének a szerződésnek, vagy az annak biztosítása érdekében „közösen kiadott“ rendelkezéseknek.

Már addig is, amíg a szerződés publikálására sor kerül, a szerződő felek kötelesek voltak arra, hogy a pillanat követelményeinek megfelelően testvérként és barátként járjanak el, ha ellenség támadna rájuk vagy közülük egyikre.

A „közös királyság“-nak a szerződés értelmében van egy közös szerve és ez az egész ország részére a régi törvényeknek megfelelően választott nádor. A két király mellett tehát egy nádor, aki az ország egységét megsemmélyesíti.

A dolog természetéből következik, hogy a nádort közösen tartott országgyűlés választja — ezt egyébként a szerződés meg is mondja — mégpedig az az országgyűlés, amelyen a békekötést kihirdetik.

Ugyanennek az országgyűlésnek a feladata, hogy a királyság javának és nyugalmanak biztosításáról tárgyaljon.

Közös védelem, közös országgyűlés, közös nádor, a két király megállapodása arra nézve, hogy az országos méltóságokat és hivatalokat hogyan töltik be, a pénzverés közösen gyakorlandó joga, végül a szükséghez képest közösen kiadott rendelkezések —: a szerződés így kívánta fenntartani és biztosítani az ország egységét.

Vajjon mi lett volna a közös nádor szerepe a két király mellett? Vagy helyesebben a két király között, mivé fejlődhetett volna ez a méltóság, ha csakugyan betöltik?

A szerződés többi rendelkezése is az ország egységének elvéből következik.

János halála után „az ország a maga egészében, minden tartományával és részeivel együtt, a királyi hatalom teljével“ Ferdinándra, vagy amennyiben már nem volna életben, fiú utódaira, illetőleg ilyenek hiányában a császár törvényes fiú örököseire száll. „A törvényes igényjogosultat közös megegyezéssel királlyá kell választani.“

Viszont, ha a császár és Ferdinánd leszármazóinak magva szakad, az ország visszaszáll János fiú örököseire és ha ilyenek nem volnának, ismét a magyar nemzet szabad királyválasztási joga jut érvényre.

Hogy az országban eleddig tiszteletben tartott közjogi felfogás mellett, titkos vagy akár nyilvánosságra hozott szerződésben, a trón betöltésének kérdését ilyen módon egyáltalán lehet-e szabályozni — arról most ne beszéljünk.

Az ország egységének fenntartásával és a trónutódlás rendezésével a szerződés mélyen bent járt a jogi fikciók világában, de a tulajdonképeni szándéokra, a lélek mélyén élő törekvésekre semmi sem volt olyan jellemző, mint éppen az, hogy elsősorban az ország egységét akarta fenntartani.

Egyebekben a szerződés a tényleges helyzetet szentesítette —: János is, Ferdinánd is teljes királyi joggal megtartják azt, ami de facto birtokukban van, a törvényes adományozások mindkét részen érvényben maradnak; az 1526 óta erőszakkal elfoglalt javakat azonban régi birtokosaiknak vissza kell adni.

A határok kitűzésére a két uralkodó közös egyetértéssel nyolc, „a magyar nemzetből való“ biztost küld ki. Ezentúl senkinek sem szabad egyik királytól a másikhoz átpártolni. Az eddig történt kölcsönös sérelmek a két király és alattvalói között menjenek feledésbe.

Nézzük már most, hogy a tényleges állapot kölcsönös elismerésén kívül mit adott, illetőleg mit kapott a két fél?

Ferdinánd „jogigényt“ szerzett (már olyant, amilyent az országgyűlés hozzájárulása nélkül alkotott titkos szerződéssel biztosítani lehet) az ország egész területe feletti uralomra.

Ezzel szemben János ígéretet kapott arra, hogy a császár a Zápolya-ház patrimoniumából — ideértve mindazt,

amit János örökölt, maga szerzett vagy még ezentúl szerz, valamint azt is, amit a család Lajos király haláláig a magyar uralkodóktól kapott zálogként birtokában tartott — külön hercegséget alakít János fia részére, akit ennek az úgynevezett szepesi hercegségnek a birtokában megvéd. A patrimonium elidegenített részeit a béke kihirdetésétől számított két év alatt országos hozzájárulásból kell visszaváltani. Azokat a részeket pedig, amelyek Ferdinánd birtokában levő területekre esnek, a császár mint sequestrumot tartsa oltalma alatt addig, amíg az örökség átadására sor nem kerül.

A „szepesi hercegség“ létesítésére és átadására vonatkozó kötelezettség teljesítését a szerződés azzal biztosítja, hogy az ország csak akkor kerülhet Ferdinánd vagy fiúutódainak uralma alá, ha János fia az előírt módon, teljes egészében, minden hozzá tartozó várral, várossal és birtokrészsel, valamint a Szepes megye feletti joghatósággal együtt, *már megkapta* a hercegséget. Erre az ország méltóságainak külön meg kell esküdniök.

A szerződésben a két király ígéretet vásárolt egymástól ígéretért.

Az egyik annak az országnak az átadását ígérte, amelyet a szultán is a magáénak tartott, a másik egy még nem létező hercegséget ígért, amelynek a részeit előbb úgy kellett volna országos hozzájárulásból boldog birtokosaiktól visszaváltani...

Vajjon Fráter György mennyi kézzelfogható valóságot látott ebben az alkuban?

A kialakult helyzet szentesítése legalább megfelelt a tényleges erőviszonyoknak. Minden ezen túl elképzelés volt, reménykedés vagy önáltatás; a legjobb esetben kísérlet — de ennek is veszedelmes.

Talán annak a bizakodásnak volt még a legtöbb alapja, hogy a szerződés teremtette renddel az ország egységét fenn lehet tartani.

Ha mindkét oldalról magyarok kötötték volna a meg egyezést s végrehajtása is az ő kezükben maradt volna, akkor együtt talán megtalálták volna az egység biztosításának módját.

A Ferdinánd párti magyar urak meg is tettek mindent, hogy szerepet és részt biztosítsanak maguknak a tárgyalásokban. Megmondták Ferdinándnak őszintén, hogy a béke ügye jobb kezekbe volna náluk, mint az ország viszonyait nem ismerő idegeneknél. Mert nemcsak az ő dolgaikról és javaikról, de életükről és megmaradásukról van szó, igazságos és méltányos lenne tehát, ha a tárgyalások az ő közbenjöttükkel folynának. „Bajainkat és nyomorúságainkat senki sem ismeri jobban, mint mi magyarok...“ — írták, de hiába!

Ferdinánd valami egészen különös bizalmatlansággal viseltetett magyar alattvalóival szemben. Veszedelmes kíváncsiságot látott abban, ha a maguk dolgairól tájékozódni akartak s csak még szigorúbban fogta a titoktartást. Károlyi Árpád állapítja meg: „Oly fontos stádiumában a nemzet életének, mint amilyenek éppen ez az idő mutatkozott, Ferdinánd kapitányai: Vels és Katzianer idegenek voltak, diplomatái közül nem akadunk egyetlen magyarra; kétségtelen pedig, ha maguk a békülékeny urak közbeléphetnek s legalább részben rájuk is bízzák királyuk és hazájuk ügye: az eredmény ... kielégítőbb lesz vala, mint aminő lett.“⁹⁶

„Mert bármily rakoncátlanok voltak is egyesek — írja máshol — s bármennyire felhasználták a két király ellenségeskedését önző céljaikra, még a legkíméletlenebb

előtt is ösztönszerűleg előtte lebegett az összetartozandóság tudata s az, hogy mindnyájan magyarok, hogy a közös hazában veszélyben. S ha egyik az egyik, másik a másik párton gondolta is megmenteni honát, egymást nem gyűlölték, a korrespondencia közöttük nem szakadt meg.³⁷

Ferdinánd talán éppen ezért volt velük olyan mélyen és kiirthatatlanul bizalmatlan.

Ha így nézték az ország ügyét a váradi béke előtt — kezökben a béke végrehajtása is bizonyosan több eredményel járt volna, ha egyáltalában tudtak volna arról, amiben a lundi érsek Fráter Györggyel megállapodott.

Ferdinánd azonban nem érdemesítette híveit arra, hogy a nélkülük kötött megegyezés elveit legalább tudomásukra hozza. Ezért később, amikor a szerződésnek mégis híre terjedt, a Ferdinánd hűségén maradt rendek 1539. szeptember 21-én tartott gyűlésükön bizalmatlanságukat nyíltan kifejezték. Arra kérték Ferdinándot, hogy mivel „az eddig készült ilyen szerződések is az ország meghasonlását vonták maguk után, engedje meg, hogy a szerződés és általában a közjó ügyében János király országában levő testvéreikkel tanácskozhassanak”.³⁸

A jó szándék tehát meglelt volna!

De térjünk vissza a szerződéshez!

Mondottuk azt, hogy a valóság világában a megegyezésnek annyi értéke volt, amennyi nyugalom tudott teremteni abban az országban, amelyben minden összeütközés külső erők megmozdulását vonhatta maga után. Mindkét félnek érdeke volt, hogy ez a külső erő — a török, ne induljon meg és az ország fölött civakodó királyok ellentétét ne használja ki az egész ország elfoglalására.

A két király érdeke ebben mégsem fedte egymást teljesen. Jánost és országát közvetlenül, saját testén fenyegette a török veszély. Ferdinándot csak annyiban, hogy az or-

szág, amely úgyszem volt az övé, a gyenge János helyett a hatalmas szultán kezére kerülhet.

János helyzete még abban is kényesebb és veszélyesebb volt, hogy az is nyakára hozhatta a törököt, ha a nyugalom és biztonság érdekében Ferdinánddal kötött megegyezés miatt a szultán gyanút fog és a maga érdekeit látja kijátszva.

Ezért volt szükség arra, hogy a szerződés egyelőre ne kerüljön nyilvánosságra.

Érdekes a megállapodás erre vonatkozó részének szövege.

„E királyság fenntartása és szabadságának megvédése lévén minden törekvésünk, hisszük és reméljük, hogy amint a császár e szerződésben felismeri a maga birodalmának és a keresztény közösségnek érdekét, ugyanúgy nem fog velünk szemben semmi olyat tenni, amiből az ország romlása és pusztulása következne. Ezért e békeszerződés kihirdetését, valamint a közös ellenség megnevezését mindaddig elhalasztjuk, amíg a császár ki nem jelenti, hogy ennek az ideje elérkezett. Ígérjük, hogy a szerződésben foglaltak értelmében a császár elhatározásához fogjuk magunkat tartani és saját, valamint alattvalóink erőinek megfeszítésével az ország védelmére és felszabadítására törekszünk; úgy azonban, hogy a római király is ugyanezt tegye, hogy közös erőink latbavetésével ez a királyság megszabaduljon és megőriztesse az ellenség pusztításaitól. Amennyiben szükséges, ezt a levelet akkor megújítjuk, megnevezve benne a közös ellenséget is.”

Fráter György tisztában volt azzal, hogy ha a megegyezés nyilvánosságra jut, mielőtt még a császár elhatározta volna magát a török elleni támadásra és a szükséges előkészületeket is megtette volna, akkor ennek elsősorban és végzetesen Magyarország inná meg a levét. A legnagyobb botorság lett volna az országot kitenni a török

támadásnak, amivel számolni kellett, ha Konstantinápolyban megtudják, hogy János a szultán ellenségeivel szövetséget kötött és halála után az ő kezükre akarja átjársani az országot.

Ezért a hosszúra nyúlt tárgyalások eredményének elrejtésére ugyanazon a napon, amikor a szerződés kelt, a rozgonyi megállapodás érvényének meghosszabbításaként egy évre szóló fegyverszünetet kötöttek, amit ki is hirdettek.

Ha a pillanatnyi helyzetet nézzük, amelyet a szerződés rögzíteni akart, kétségtelenül János volt előnyben. Az ország területéből még sohasem tartott akkora részt a hatalma alatt, mint 1538 elején.³⁹ A nyugati és északnyugati határszéli megyék, néhány északkeleti megye és Horvát-Szlavónország kivételével, az egész ország Erdéllyel együtt őt uralta.

A kicsinyes emberi szempontoknak is megvan a maguk jelentősége. János szemében az is latba esett, hogy a szerződésben a császár és a római király „testvéreinek, barátjának“ fogadta; királyi rangját végre elismerték. Többé nem nevezték „perversus latro“-nak, „vajdának“ vagy szeptesi grófnak — legalább is hozzá intézett írásaiiban nem —, hanem „János király“ lett a neve.

Ez számára azért volt fontos, mert egy ideje házassági tervekkel foglalkozott —: a lengyel királynak Sforza Bonától született leányát akarta feleségül venni s a leendő apósnak az volt a feltétele, hogy Zápolyát a császár ismerje el királynak.

A nagyváradi békével — amelyben tulajdonképpen lemond arról, hogy dinasztiát alapítson — a maga személye számára közel tizenkét év után végre megszerezte királyi méltóságának és hatalmának elismerését.

Fráter György számára ez aligha lehetett fontos. A ki-

rály tervezett házasságában sem láthatott mást, mint politikai eszközt, amit így vagy úgy majd hasznosítani lehet.

A házasságkötésre azonban egyelőre nem kerülhetett sor. Az események úgy akarták, hogy a nagyváradi szerződés röviddel megkötése után mindjárt nehéz teherpróba alá kerüljön.

Már tavasszal híre terjedt, hogy a szultán megindul a Duna felé.⁴⁰ Nem lehetett tudni, hogy a hadjárat Magyarországnak szól-e vagy a moldvai vajdának. Szólhatott mindkettőnek is.

Abban alig lehetett kétség, hogy Konstantinápolyban neszt vették János és Ferdinánd egyezkedésének s az a mentegetőzés, hogy csupán fegyverszünetet kötöttek, nem sokat használt volna, ha a szultán Magyarország „megbüntetésére“ csakugyan elszánja magát.

A török érkezését semmiesetre sem lehetett készületlenül bevárni.

Amit az országban rendelkezésre álló erővel megtehetett, azt Fráter György gyors elhatározással végrehajtotta. A Havasalföld és Moldva felől nyíló szorosokat megerősítették. A várakat kiigazították, őrséggel, lőszerrel, eleséggel bőven ellátták; s megfelelő hadsereg felállításához is erélyesen hozzáfogtak. Verancsics írja, hogy „mindezen rendeleteknek s tanácsoknak lelke és szelleme, mindezen roppant készületeknek eszköze, végrehajtója Fráter György vala“.⁴¹

A nagyváradi szerződés egyik legutolsó szakasza megállapította, hogy a császár és Ferdinánd már a szerződés kihirdetése előtt tartozik a szükségnek megfelelően Jánost „testvérként és barátként“ segíteni, ha ellenséges támadás fenyegeti.

Fráter György 1538. augusztus 16-án Váradról kelt levelében⁴² értesítette Ferdinándot, hogy a szultán tekintélyes sereggel Drinápolyba érkezett, ahol további hatalmas erők csatlakoznak hozzá. Megírta azt is, hogy bizalmi em-

bereinek jelentése szerint a szultán előbb Moldvába vonul, de az a szándéka, hogy onnan Erdélybe is betör és egész Magyarországot elfoglalja. „A támadásnak az az oka, hogy János király a szultán tudta nélkül Ferdinánddal egyességet kötött.“

Arra kérte Ferdinándot, gondoskodják kellő időben megfelelő segítség biztosításáról, nehogy Magyarország még ezen a nyáron török uralom alá kerüljön.“

Nem hallgatta el, hogy a szultán kétszázezer főnyi sereggel jön. „Ha a moldvaiak és a hegyen túliak látják, hogy mi is jól fel vagyunk készülve — mellénk állnak“, írta.

Fráter Györgynek a bécsi állami levéltárban elfekvő levele hátlapjára a következőket jegyezte fel Ferdinánd valamelyik tanácsosa: „A fehér barátoknak azt kell válaszolni, hogy a Moldva és Erdély elleni hatalmas török támadásról szóló jelentését és e miatti segítség kérését Ő felsége megértette. Hajlandó urának annyi támogatást adni, amennyit csak lehet; amint hogy már el is rendelte kétezer spanyol s bizonyos számú német gyalogos és lovas elindítását. Erdély megtartására és védelmére Ő felsége semmit, ami lehető nem fog elmulasztani... Ex consilio regis letzten august 38.“⁴³

A szultán kétszázezer főnyi sereggel szemben kétezer spanyol zsoldos!

Még jöttek és mentek a segítségkérő levelek, biztató válaszok Fráter György és Ferdinánd között.⁴⁴ Az ígért segítség megnőtt ötezer gyalogosra, akiket Buda védelmére küldött a római király. Majd arról írt, hogy a szomszéd fejedelmekhez fordult —: adjanak a nagy veszélyben mielőbb segítséget. A szemrehányással vegyes mentegetőzés sem maradt el: „ha hamarabb értesítik a török mozgolódásról, mint ahogyan előzőleg Brodericcsal erre nézve megállapodtak, akkor a segélycsapatok is nagyobbak volnának. De az

idő rövideje miatt most nem lehetett többet tenni...“⁴⁵ Mintha Fráter György vagy éppen az ország lett volna felelős azért, hogy nem lehetett hamarabb hírt szerezni a török indulásáról.

Bizony, ha a császár és Ferdinánd segítségén fordul meg — elveszett volna egész Magyarország!

A havasalföldi vajda meghódolt, a moldvai vajda Erdélybe menekült, a szultán bevonult Moldva fővárosába, Szucsavába — s ezzel véget is ért a hadjárat.

Mire Ferdinánd segélyhadai „nem ugyan az ígért számmal, csak háromezer spanyol és néhány zászlóalj huszár, Debrecenbe érkeztek, Szulejmán már vissza is indította táborát“.⁴⁶

Abban, hogy a veszély elvonult, valószínűleg része volt a megerősített erdélyi szorosoknak, az ostromra felkészült váraknak, a védekezésre elszánt egész országnak, amelyről azt írta Verancsics, hogy „nincsen senki, ki most a hitért és hazáért, a szabadságért és javaiért a törökkel szembe szállni ne merne, ne kívánna“.⁴⁷

De mindabból, ami történt, megmaradt az az üdvös tanulság, hogy a császár és Ferdinánd szerződéssel biztosított segítségére nem lehet számítani.

5.

Minden életképes szerződésben a vállalt áldozat és a biztosított előny úgy igazodnak egymáshoz, mint két fogaskerék egymásba illő rovátkái. Mentől tökéletesebben egészítik ki egymást áldozat és előny, annál gyorsabb, annál simább a szerkezet működése.

De ha nem teljesül az ígért szolgáltatás, vagy eredménye nem az, amit a túlsó oldalon elvártak, akkor elakad vagy éppen meg sem indul a szerződéssel megvalósítani kívánt együttműködés.

Valamelyik félnek el kell kezdenie a „teljesítést“, ezzel hozza mozgásba a gépezetet. Ha ez elmarad, az egyesség megszűnik élő valóság lenni. Nem az okmány jogi érvénye —: ez a törvény szab életének határt.

Az a kísérlet, amit Fráter György számára a váradi egyesség jelentett, mindjárt a legelső — sajnos, túl korán jött — próbára csődöt mondott.

Amikor a török támadás veszélyével szemben cselekedni kellett, Fráter György a váradi egyesség szellemében színt vallott, felkészült a védekezésre s el volt szánva arra, hogy a nyugatról várt segítséggel felveszi a harcot a szultánnal.

A megígért segítség azonban elmaradt s még azt a fáradtságot sem vette magának senki, hogy előteremtésének félig-meddig komolyan nekifeküdjék.

Ferdinándnak nem volt sem pénze, sem katonája. Ami kevés fegyverese akadt, azt Buda védelmére szánta. Igazában csak addig terjedt a gondja. A moldvai hadjárat idején Fráter Györgyhez küldött leveleiben majd mindig azért panaszkodott a leghosszabban, hogy János egyik-másik híve nem hagy békét az ő híveinek. Úgy látszik, ezt tartotta fontosabbnak, nem a közös védekezést.

Bécsben talán nem is igen bánták volna, ha a török legázolja Erdélyt — remélve, hogy aztán szokása szerint megint eltakarodik. Hányszor jött így, s távozott ismét, mint a fergeg? A török támadás Jánost és egész kormányzatát bizonyosan megbuktatta volna. Nem lehetetlen, hogy a rövidlátó bécsi urak arra gondoltak —: így legalább ellenállás nélkül a kezükbe kerül az elpusztított ország. Nekik ez lett volna a legkényelmesebb.

A császár elérhetetlenül távol volt. A váradi béke megkötéséről még áprilisban tudomást szerzett ugyan s ahhoz Barcelonából nagy örömmel kívánt öccsének szerencsét, de a török támadás hírére azt már nem tartotta szük-

ésesnek, hogy a „testvérévé és barátjává“ fogadott Jánoson segítsen.

Ideje sem volt arra, hogy ezzel maga bajlódjék. Gondolta: ott van Ferdinánd, birkózzék meg ő a feladattal, ahogyan tud.

Már készült a kibékülés a francia királlyal, ami Károlyt mindennél jobban érdekelte.

Előállott az a furcsa helyzet, hogy a császár éppen akkor ejtette el Magyarország megsegítésének ügyét, amikor úgy látszott, mintha leginkább lett volna módjában közbelépni.

Legalább is ez volt a látszat — ami a politikában sokszor fontosabb, mint a meg nem állapítható valóság.

A császár világhatalmi állása az 1538. év első felében ismét lényegesen megjavult. Február 8-án végre létrejött a törökellenes liga —: a pápa és Velence nyílt szövetkezése a császárral a szultán ellen. Június 18-án Károly Nizzában tíz évre fegyverszünetet kötött a francia királlyal. Július közepén Aigues-Mortes-ban személyesen is találkozott a két nagy ellenfél. Azt lehetett remélni, — sokan hittek is — hogy ezúttal Európa két legnagyobb kérdésében is megállapodtak —: a vallásújítás és a török veszély elleni közös állásfoglalásban.

Mikor remélhetett volna Fráter György inkább támogatást, mint éppen most?

A váradi egyesség mégis megbukott, még mielőtt a császár Toledóban november végén ünnepélyesen megerősítette volna.

Mire a ratifikációra sor került, — a veszély is elmúlt.

A kettő között ott maradt a váradi egyesség teteme.

Ettől fogva valójában egyik oldalon sem bíztak benne többé.

Fráter Györgynek meg kellett tanulnia, hogy a császár és a római király segítségére még a legkedvezőbb körülmé-

nyek között sem lehet építeni — de a Habsburgok hatalmát negligálni sem szabad. Az egyszer választott út fogva tartja azt, aki rálép.

A portáról értésére adták Jánosnak, hogyha ezúttal megszabadult a „büntetés“-től, mégis jó lesz, ha a szultán haragját megengeszteli. Az ajándéknak mindig keletje volt a portán, elsősorban a portai urak között. S ijesztgetéssel nem is volt nehéz ajándékot szerezni.

A Kolozsvárra összehívott rendek a kincstárnok előterjesztésére elhatározták, hogy háromszázezer forintot küldenek a szultánnak; egyharmadát János saját pénztárából fedezi.

Az engesztelésre szánt ajándék egyrészét hamarosan át is adták a portán s János követe biztosította a szultánt, hogy a hadikészülődés nem ellene, de a moldvai vajda ellen irányult. Hitték-e, nem-e — nem fontos. A gyümölcs még nem volt érett. A szultán tudott várni, míg eljön az ideje.

A török megengesztelésének hírére Bécsben mindjárt elkedvetlenedtek. A brindisii érsek, aki mint pápai legátus Bécsben tartózkodott, 1538. november 23-án jelentette Rómába, hogy az udvarnál ismét rosszra fordult a hangulat Jánossal szemben, megint csak „vajda“ a neve.⁴⁸

Míntha valósággal haragudtak volna azért, hogy a török eltakarodott!

Nem mindenki gondolkodott így. Mignanelli bécsi nuncius október 28-i jelentésében egyenesen hálálkodva emlegeti Jánost, akinek sikerült „jó szóval visszatartani a törököt a betöréstől“.⁴⁹

6.

Mindabban, ami az 1538. évben a váradi békét követő események háttérében történt, van valami lélekzetelállítóan érdekes.

Akármilyen óvatos volt is a császár Jánossal szemben a török elleni hadi vállalkozás dolgában, valójában ő maga is komolyan foglalkozott azzal a tervvel, hogy leszámol a szultánnal.

Az aigues-mortes-i találkozó után úgy látszik minden irányban olyan szilárdnak és biztosnak érezte helyzetét, hogy most már megvalósíthatónak tartotta az egész kereszténység diadalmas harcát az izlám ellen.

A francia királyt sikerült elvonnia a protestáns fejedelmektől. A schmalkaldeniekben felébredt a gyanú és az aggodalom: nem sújt-e le rájuk a császár. Ferenc talán még képes is ebben segítségére lenni... A schmalkaldeniek szellemi vezetője, a hesszeni tartománygróf, sietett értésére adni a császár nővérének, Mária királynénak, hogy tőlük távol áll minden császárelenes szövetkezés; azt pedig egyenesen kötelességüknek tartják, hogy a török ellen ők is helyt álljanak.

A protestáns rendek nyugtalankodásától így nem kellett többé tartani. A hitújítás kérdése várhatott, amíg az egyetemes kereszténység végez a pogánnyal.

Így gondolkodhatott a császár, akiben nála szokatlan erővel lángolt fel egy minden eddiginél nagyobb arányú hadjárat terve. Ő maga akarta a vezetést vállalni, mint Tunisznál.

Hogy a francia király aktív támogatására is számított-e, arra a császár leveleiben nincsen közelebbi adat. Az aigues-mortes-i találkozóról lelkesedve írt nővérének, hogy a kereszténység bajainak orvoslásáról ezentúl a francia királlyal együtt teljes őszinteséggel és kéz a kézben fognak gondoskodni („par commune main entendrons, et en toute sincerité, au remede des affaires publiques de la chrestienté“). Ugyanezen beszámoló levél szerint a találkozón részt vett miniszterek között úgy látszik konkrétan formában is szóba került a „vallásban tévedezők jó útra terelésének“ kérdése mellett a török elleni támadás ügye („aussi de proceder avec bonnes et puissantes forces, non seulement a la

deffension, mais a loffension contre le Turcq, telle et si puissante quil est requis“.)⁸⁰

A hadjárat végrehajtására is megvolt a császárnak a maga elgondolása.

A velencei követek jelentéséből tudjuk, hogy a szárazföldi hadjárat gondolatától idegenkedett. Egy ízben kifejtette a köztársaság követei előtt, milyen előny a szultán számára a könnyen mozgó lovas hadsereg, amely minden támadás elől kitérhet. A szárazföldön erős várfalak mögül védekezni, — támadni a tengeren kell. S a támadást egyenesen Konstantinápoly ellen kell vezetni.

Gritti gondolata kísértett.

A tengeren már állt a harc a Barbarossa vezetése alatt álló török flotta és a Liga szövetkezett hajóhada között.

Volt olyan pillanat, amikor Barbarossa hajlandó lett volna átállni a császáriakhoz, mint 1528-ban Andrea Doria tette. Ha Chair-ed-din Barbarossa akkor tényleg elárulja a szultánt, szabad lett volna az út Konstantinápoly felé!

A kalózfejedelem Tunisz visszaadását kérte az árulás jutalmául: túl drága bér a császárnak, aki számára legnagyobb személyes diadalát jelentette ez az afrikai város.

1538 szeptember 27-én Preveza-nál, Leucas szigetétől északra ütközött meg a két flotta.

Barbarossának jóval kevesebb hajója volt, mint a császárnak, a pápának és Velencének együtt. De nála egy kézben volt az erő. — A Liga admirálisai egymásra féltékenyen civakodtak.

A mérkőzés eredménye a Liga veresége lett, amire Barbarossa még egyszer ráduplázott a Cattaro melletti Castelnuovonál.

A prevezai kudarc híre — amely október vége felé jutott el a császárhoz — úgy hathatott lelkesedésére, mint a hideg zuhany.

Most egyszerre igazolva látszott az a sok aggodalom és könyörgés, amivel Mária királynő még augusztusban,

egy valóban drámai hangú levélben le akarta beszélni császári fivérét erről az egész török elleni vállalkozásról.

Kifejezni is nehéz, milyen megütközve, szinte kábultan hallott a császárnak erről a tervéről — írta. Nem tagadja, hogy a vállalkozás gondolata jó és dicséretes. De ha a császár saját személyét kockáztatja, akkor úgy kell végrehajtani, hogy valóban a kereszténység javára és a császár dicsőségére szolgáljon. Aggodalommal látja, hogy az a mód, ahogyan a császár most rövidesen eljárni akar, könnyen az egész kereszténységnek és a császár országainak pusztulására, feleségének, gyermekeinek, rokonainak, híveinek és alattvalóinak kétségbeesésre vezethet.

„Mint hogy én is egy vagyok ezek közül — írta tovább — s mint hogy szeretetem és ragaszkodásom felségeddel szemben nem kisebb, mint amivel tartozom, az Isten szerelmére könyörgöm: gondolja meg a dolgot alaposan, úgy, ahogyan a kérdés megérdemli. Ez a vállalkozás nem olyan hogy terhét felséged egyedül vehesse a vállára. Nem kételkedem, hogy felséged és azok, akik körülveszik, nálamnál jobban le tudják mérni a nehézségeket és az előnyt is, ami ebből a vállalkozásból származhat. Mégis éppen mert annyira szívemen fekszik felséged java és dicsősége, úgy érzem, kötelességem felemelni a szavamat, bár nem az én dolgom s tudásom még kisebb. Mégis *mint akinek volt alkalma tapasztalatokat szerezni a török erejéről*, tudnék én erről beszélni olyanokkal, akik értenek hozzá. Ezért bátorságot vettem magamnak, hogy összeállítsam azoknak a nehézségeknek a jegyzékét, amelyeket tekintetbe kell venni. Elhagytam sokat, nehogy bőbeszédű legyek, de ezeket is felsorolhatom, ha felséged komolyan foglalkozni kíván vele. Addig is könyörgöm, vegye jó szívvel és tulajdonítsa annak a mély hűségnek és szeretetnek, amelyet felségeddel szemben érzek.“⁸¹

Ide iktattuk ezt a riadt, majdnem kétségbeesett hangú levelet, amelyben — micsoda tragikus találkozása az eseményeknek! — éppen a mohácsi katasztrófa királyi halottjának özvegye akarta lefogni a török ellen készülődő császár kezét.

Lehet-e meghatottság nélkül olvasni, amikor arról ír, hogy neki alkalmá volt tapasztalatokat szerezni a török erejéről? Mintha még mindig — tizenkét év után — annak a percnak a rémülete élne benne, amikor a végsőkéig kimerült, akadozó szavú futár meghozta a borzasztó hírt, hogy minden elveszett.

A császár lelkében bizonyosan nem maradt visszhang nélkül ez a levél. De az, hogy Máriának ilyen szenvedélyesen kellett könyörögni, mindennél jobban bizonyítja, hogy a császár valóban elszántan készült a nagy terv megvalósítására.

Lehet, a lundi érsek tudta, hogy a császár mit forgat a fejében. Valószínűleg azok közül való volt, akik helyeselték elhatározását. Innen táplálkozott — és így őszinte is volt — az a buzgósága, amellyel Váradon a rövidesen meginduló törökellenes hadjáratról és arról beszélt, hogy ehhez mindenkinek csatlakozni kell.

De mire a váradi egyesség a császár elé került, a prevezai vereség éppen azoktól az eszközöktől fosztotta meg, amelyre az egész hadjáratot építeni akarta. Innen az elhaluló, óvatossá váló hang abban a levélben, amelyben a váradi szerződést megerősítette.

„Fenséged követe jelentette — írta — de máshonnan is hírül vettem a török támadását. Hallottam arról, milyen veszélyben forgott az ország és hogy fenséged a fenyegető veszedelemmel szemben milyen elhatározásra jutott és mit tett. Nem tudjuk eléggé dicsérni előrelátását és lelkierjét. Nem gondoljuk, hogy szükséges volna hosszadalmasan buzdítanunk ilyesmire, amit magától is megtesz. Bárcsak a többi keresztény fejedelem is így cselekednék...”

Így írt abban a levélben, amellyel a váradi egyességet megerősítette! Mintha nem is olyan támadásról lett volna szó, amely reá is kötelezettségeket hárított.

A terv még élt egy ideig. A spanyol udvarban még decemberben is beszéltek róla. De már inkább mint valami olyanról, amihez a Cortez nem hajlandó biztosítani a szükséges költséget. Más bajok is voltak. A Liga flottájára többé nem lehetett komolyan számítani.

1539 márciusában a velencei követ már jelentette, hogy a császár francia közvetítéssel fegyverszünetet készül kötni a törökkel. Így aludt el a merész gondolat, hogy majd csak a rosszul sikerült algiri kalandban ébredjen fel újból.

Mialatt a budai várban szívszorongva hiába várták a nyugati segítséget a Duna felé vonuló roppant török sereg ellen, a császár valóban gondolt arra, hogy megtámadja a szultánt — a tengeren!

Pusztá reménykedéssel nem lehet elérni, de még a legnagyobb ígéretekkel sem lehet megvásárolni azt, hogy azok, akiktől segítséget várunk, ott, úgy és akkor segítenek rajtunk, ahogyan mi szeretnők.

A jószándékon túl, ehhez elsősorban arra van szükség, hogy a segítség fizikai lehetősége biztosítva legyen. De még ez sem elég.

Az egymás kölcsönös támogatásáról szóló megegyezéseknek csak akkor van eleven erejük, ha a szerződő felek érdekei nem párhuzamosan futnak, de egy gyakorlati cél megvalósításában találkoznak.

Hamarosan kiderült, hogy a császár mindent bíró hatalma valóban csak látszat.

A milánói és a tuniszi császári helyőrségek fellázadtak, mert a katonák nem kaptak zsoldot.

A kasztiliai rendek kijelentették, hogy újabb adómegajánlásról hallani sem akarnak.

A VÁRADI EGYESSÉG

Gent, Flandria leggazdagabb városa, ahol a súlyos adók miatt már hosszabb ideje forrt a nyugtalanság, 1539 augusztusában kitűzte a nyílt lázadás zászlaját. Egész Flandria hűsége forgott kockán.

Mintha a hatalmas birodalom minden eresztékében meglazult volna. Most nem külső erők fenyegették, saját roppant súlya alatt ingott meg.

Magát a császárt is súlyos csapás érte. 1539. május 1-én meghalt felesége, gyermekeinek anyja. Ez a halál az élet hiábavalóságáról beszélt neki; annak a léleknek, amelyben nem voltak szenvedélyek s amelyben a legnagyobb szenvedély: a hatalomvágy sem tudott tüzet gyújtani. A császárt annyira jellemző jóakarató kötelességtudásba mintha most vegyült volna bele először a kiábrándultság keserősége.

De az élet és a császári méltóság feladataival szembe kellett nézni. S az aigues-mortes-i kibékülés ebben derekasan a segítségére volt.

A francia király — noha a flandriai lázadók az ő védelmét kérték — nemcsak a támogatást tagadta meg, de arra bízta a császárt, hogy a legrövidebb úton: Franciaországon át vonuljon Gent megbüntetésére. Abban reménykedett, hogyha harccal megszerezni nem tudta, jó szolgálattalán kiérdemli vágyainak vágyát: Milánót, amelyről Aigues-mortes-ban amolyan homályos biztatások és féltételek estek.

A moldvai, az archipelagosi és arábiai hadjáratok sikerei után pihent a szultán is, csak Barbarossa csatázott még Dalmácia partjain a velencésekkel. De a köztársaság is szeretett volna már véget vetni a közel hároméves harcnak.

A Habsburg-birodalom belső gyengesége egy viszonylagos nemzetközi szélcsend idejére esett. Talán ezért is tudott a császár olyan könnyen úrrá lenni felette.

HETEDIK FEJEZET

BUDA VESZTE

I.

Az 1539-es év Magyarországon is a szélcsend és a várakozás ideje.

Arra nincsen megbízható adat, hogy Fráter Györgynek mi része volt abban, hogy János 1539. februárban végre mégis házasságot kötött a lengyel királylánnyal. — De Bécsben ebben is csak politikumot láttak s Ferdinánd udvarában még fokozódott a bizalmatlanság.

Konstantinápolyban mindenesetre úgy értékelhették ezt a házasságot, mint annak a hírnek a cáfolatát, hogy Váradon János halálának esetére Ferdinándnak biztosították az országot. Aki örökségéről hagyakozik, nem igen szokott házasodni.

Fráter György számításába bizonyosan beleillett az, hogy a portán ne gyanakodjanak. Az európai szélcsend idején az is érdeke volt, hogy a bizonytalarmá vált erőviszonyok felől tájékozódják. Ezért utazott Statileo, az erdélyi püspök János követeként Velence és Róma érintésével a francia királyhoz.

Ferdinánd bizalmatlanságát csak az tudta volna elosztatni, ha János hozzájárul a váradi béke kihirdetéséhez. Amennyire nem lehetett biztos abban, hogy a császártól vagy a német rendektől megkaphatja az ország biztosítá-